

Az értelmiség kialakulásától a "fantomlét"-éig

" Az orosz értelmiség története:
a kommunizmus előtörténete."

A fenti mottó Nyikolaj Bergyajevtől származik, melyet "Az orosz kommunizmus értelme és eredete" c. művében írt le. S, hogy miért gondolja így? Erre a kérdésre próbálok választ keresni, miközben vizsgálom az orosz értelmiség kialakulását és jellegét, az egyes bölcséleti, filozófia irányzatok, áramlatok közötti eltéréseket, ezek hatását ill. hatástalanságát a történelmi eseményekre. Az elemzés során a Mérföldkövek¹ és a Mélységből² c. könyvek szerzőire és különös tekintettel Bergyajev írásaira támaszkodom.

Milyen az orosz értelmiség és mikortól létezik Oroszországban?

Oroszországban az értelmiség, melyet az "intelligencia" szóval jelölnek, sajátos kategória. A Nyugaton élő ember tévedés áldozata lenne, ha az orosz "intelligenciát" azzal a "képződménnyel" azonosítaná, amelyet Nyugaton az "intellectuells" szó jelent: a szellemi munkát végző és alkotó tevékenységet folytató emberek egy csoportja (tudósok, írók, művészek, egyetemi tanárok, tanítók stb.). Az orosz értelmiség fogalma egészen más jelenségre vonatkozik, nem egy társadalmi csoportról vagy rétegről van szó, nem is a "nemesek"-ről és nem is bizonyos foglalkozású emberekről. Olyan emberek is beletartoznak ebbe a fogalomba illetve fogalomkörbe, akik egyáltalán nem végeznek intellektuális-szellemi tevékenységet, sőt nem is különösebben intelligensek, műveltek. Számos olyan orosz tudós és író van viszont, akiket nem sorolhatunk ide.

"Az orosz értelmiség ugyanis sajátos erkölcsi felfogása, rendkívüli intoleráns, kötelező érvényűként deklarált világnézete, sajátos életrendje és szokásai, sőt sajátos, csak az értelmiségre jellemző, s a többi társadalmi csoporttól élesen eltérő külső megjelenés révén leginkább egy szerzetesrendre vagy egy vallási szektára emlékeztet." – definiálja Bergyajev.

Az orosz értelmiség ideológiai képződmény, nem pedig szakmai, gazdasági csoportosulás. Különböző társadalmi osztályokból áll: először és főként csak a nemesség műveltebb rétegei csatlakoztak, később a papok és a diakónusok fiai, kishivatalnokok, kispolgárok és – a jobbágyfelszabadítás után – a parasztok is. Így alakult ki az a vegyesrendű értelmiség, amelyet

¹ 1905-1907 -es forradalom szellemi ellenhatásaként született könyv, magyarul Az orosz forradalom démonai c. kötetben jelent meg.

² A könyv elemi erővel fejezi ki azt a rettenetet, amelyet az 1917-es októberi forradalom az orosz értelmiség többségéből kiváltott. Magyarul: válogatás Az orosz forradalom démonai c. kötetben.

kizárólag csak az eszme, mégpedig a szociális tartalmú eszme tart össze.

Az eleinte egyszerűen csak művelt rétegnek nevezett csoport a XIX. sz. második felére teljesen átalakul, s ezt az új típust nevezik értelmiségnek. Ekkorra már kirajzolódnak az értelmiség jellegzetes jegyei is. Ezen "jellegzetes jegyek" ismertetése előtt szeretnék kitérni arra a kérdésre, hogy mikortól létezik Oroszországban értelmiség.

A téma máig is vita tárgyát képezi: Vannak, akik a péteri modernizáció utáni "kis időszakot" leszámítva az értelmiség létezését az 1860-as évekhez kapcsolják és az 1920-as évekkel ezt le is zárják, míg Bergyajev szerint igaz ugyan, hogy az orosz bölcsélet és az orosz művészet kibontakozásához Nagy Péter reformja adta meg az első impulzusokat, de az orosz értelmiség tipikus jegyeinek körvonalazódása csak a XVIII. század végén tapasztalható.

Ezek a következők:

- a.) Az orosz értelmiség talajtalan, nincs kapcsolata a többi réteg életmódjával és hagyományaival.
- b.) Mindig valamely – elsősorban szociális – eszme vonzásában élt, s ezért az eszméért kész volt minden áldozatra. Az orosz politikai rend miatt azonban el volt szigetelve a tényleges társadalmi cselekvés lehetőségétől, s ez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a társadalmi tettet felváltsa a meddő álmodozás. Ebből viszont az következett, hogy a politika bölcséletbe és az irodalomba vonult vissza, s az irodalomkritikusok lettek a társadalmi és politikai elmélkedések letéteményesei.

Bár, mint azt a későbbiekben látni fogjuk illetve tárgyalni: a radikális értelmiség a fentebb említett "meddő álmodozás" helyett az eszmék megvalósításán ügyködött több-kevesebb sikerrel.

- c.) Az orosz értelmiség rettentően fogékony (volt) a nyugati eszmék és tanok iránt. Igaz, ezen gondolatokat a maguk sajátos módján, az esetek többségében dogmatikus módon dolgozták fel.
- d.) Bármilyen tudományos teória, hipotézis, amely Nyugaton még bírálat tárgyát képezte – az orosz értelmiség körében pillanatok alatt dogmává merevedett. A radikális orosz értelmiség a tudományt "bálványként imádta" és tisztelte. Számukra a darwinizmus sem pusztán egy vitatható biológiai elmélet volt, hanem dogma, s ha ezen dogmát nem fogadta el valaki, az morálisan gyanús volt. Az orosz értelmiség a saint-simonizmust, fourierizmust, a hegelianizmust, a materializmust és különösképpen a marxizmust egyaránt totalitárius és dogmatikus módon értelmezte és dolgozta fel.

e.) Az orosz értelmiségre kezdettől fogva börtön és kényszermunka, áldozatokkal és szenvedésekkel teli sors várt, pedig útja ekkor még nem is a forradalom, hanem felvilágosult gondolkodásmód felé vezetted. Ezt bizonyítja pl. a XVIII. századi orosz felvilágosodás neves alakjainak: Ragyiscsevnek és Norikovnak a sorsa, hisz eszméik és politikai nézeteik miatt először halálra ítélték őket, majd később megváltoztatták büntetésüket kényszermunkára illetve börtönfogságra.

Csaadajevvel szemben, aki a XIX. századi művelt felső körök tipikus képviselője volt és "úttörőnek" számított a nyugatosok melletti állásfoglalásával – mely szerint Oroszországnak a sajátos módján ugyan, de követnie kell Nyugatot és Péter útját folytatni – egészen másképp lépett fel a hatalom. Egyebek közt azzal válaszolt az orosz szellem ébredésére, hogy Csaadajevet örültnek nyilvánította és orvosi felügyelet alá helyeztette.

A későbbiekben aztán az emigráció jutott osztályrészül az orosz értelmiség tagjainak. Egyes adatok szerint az 1920-as évek elejére az értelmiségnek közel 50%-a kényszerült emigrációba és hazájának végleges elhagyására.

A különféle értelmiségi "körök"

A továbbiakban az eszmei irányzatok kialakulását illetve ezen irányzatok történelmi álláspontjának értékelését foglalom össze "tömören".

Mint azt említettem már a péteri modernizáció révén megjelenik az orosz értelmiség, melyet nemesi értelmiségnek is nevezhetünk. A nemesi értelmiség a XVIII. században rendkívül "távol áll" a néptől, s annak kultúrájától. Ez többé-kevésbé érthető is, hisz a péteri reformok csak a társadalom felső rétegét érintik meg. Nagy Péter reformjairól és azok jelentőségeiről így ír Bergyajev a bevezetőben már említett művében:

"Nagy Péter reformjai olyannyira meghatározzák az orosz történelem menetét, hogy még a XIX. századi eszmei irányok is – többek között – beszúrás tőlem: S. S.) a péteri reformok értékelése mentén különülnek el."

Itt szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a szlavofilek és a nyugatosok közötti véleménykülönbség részletes ismertetésétől eltekintek, de történelmi nézeteik értékelésekor figyelembe kell vennünk a következőket:

a szlavofilek: reális Nyugat-képpel, de idealizált múltbeli Oroszország-képpel rendelkeztek,

míg a nyugatosok: reális (jelen) Oroszország-képpel, és idealizált Nyugat-képpel és kevésbé koherens eszmerendszerrel rendelkeztek.

"Ma azonban már a szlavofilek és nyugatosok álláspontját is helytelennek és idejét múltnak kell minősítenünk. A szlavofilek úgy vélték, hogy Péter az eredeti orosz nemzeti alapelveket elárulta, s erőszakosan megtörte az orosz történelem szerves fejlődésvonalát. A nyugatosok viszont eleve semmiféle specifikus jelleget nem láttak az orosz történelemben, Oroszországot egyszerűen csak elmaradott kultúrával és civilizációval rendelkező államnak tekintették, mivel számukra a nyugat-európai típusú civilizáció volt az egyetlen és univerzális mérce, s szerintük épp Péter volt az, aki megnyitotta Oroszország előtt a nyugati kultúra és civilizáció útját.

A szlavofileknek nem volt igazuk a Péteri reformok megítélésében sem. Oroszország nem létezhetett tovább zárt, elszigetelt birodalomként, s az elmaradott katonái, tengerhajózási és gazdasági színvonal, a kultúra és a technikai civilizáció teljes hiánya méginkább lehetetlenné tette fönmaradását. Az orosz nép nemcsak arra volt képtelen, hogy küldetésének megfeleljen, hanem függetlensége is veszélyben forgott. A szlavofileknek azért sem volt igazuk, mert az orosz kultúra virágkora éppen Nagy Péter uralkodásának idejére esik, ez a korszak alapozta meg a puskinai életmű és a nagy orosz irodalom létrejöttének lehetőségét, a szellemi élet fellendülését, sőt ez a periódus készítette elő a talajt maguknak a szlavofileknek a föllépéséhez is. Oroszországnak ki kellett lépnie az elszigeteltségből és be kellett kapcsolódnia a világ vérkeringésébe. Az orosz nép csak ily módon tehetett eleget küldetésének: a világ szolgálatának.

A nyugatosoknak azért nem volt igazuk, mert tagadták az orosz nép és az orosz történelem sajátosságát, mert leegyszerűsítették a kultúra és a civilizáció fejlődésének kérdését; mert elvitatták Oroszország misszionáriusi szerepét, s egyedüli feladatát csak abban látták, hogy Nyugatot utolérje. Nem vették észre azt, amit a szlavofilek mégiscsak pontosan érzékeltek: nevezetesen azt, hogy a péteri reformok erőszakot tettek a nép lelkén és hitvilágán. Az erőszak sajátos reakciót váltott ki a nép körében: megszületett a legenda, hogy Nagy Péter maga az Antikrisztus

Nagy Péter ugyanolyan módszerekkel élt, mint később a bolsevikok. Meg akarta semmisíteni az ősi Moszkvai Birodalmat, gyökerestül ki akarta irtani az orosz élet alapját képező érzéseket, s célja elérése érdekében attól sem riadt vissza, hogy saját fiát kivégeztesse pusztán csak azért, mert az a régi rend híve volt. Az egyházzal és a régi típusú vallásossággal szemben alkalmazott eszközei szintén emlékeztetnek s bolsevizmus módszereire.

Érdemes lenne összevetni Péter és Lenin módszereit, a péteri és a bolsevik fordulat lezajlását. Mindkét esetben ugyanaz a durvaság és erőszak tapasztalható, "fönt" eldöntött elveket kényszerítettek rá a népre, megtörnek egy szerves fejlődésvonalat, s megtagadják a hagyományokat. Az etatizmus mindkét esetben az államszervezet túlbujánzásához, s egy túlprivilegizált bürokrataréteg kialakulásához vezetett, ugyanúgy a centralizmus elve ural mindent, ugyanolyan erőszakosan és radikálisan akarják megvalósítani a civilizáció típusát."

Péter reformjaitól kezdve Oroszország – a nyugati fejlődéssel ellentétben – nagyon gyakran lett eszmék, későbbiekben rögeszmék, utópiák, társadalom javító illetve jobbító tervek megvalósításának terepe. A sajátos ebben az volt, hogy az eszméket – Nagy Péter állami méretekben, Szamarin és Petrasevszkij saját földbirtokán – még is megvalósították.

Az orosz intelligencia a maga egészében nem volt egyéb, mint a Jó Társadalom eszményének megvalósítására felesküdték "szerzetesrendje". A történelem azonban a XIX. századi értelmiséghez kegyes volt, többségüket megkímélte a megvalósítástól, azaz a hatalomtól, az erőszak alkalmazásától, míg a "bolsevikok számára nem voltak bevehetetlen erődök:" az eszmék – kellő eréllyel és elszántsággal – megvalósíthatók Oroszországban.

Nyugaton – szerencsére – ez az út járhatatlannak bizonyult.

Oroszország nem rossz eszmét választott, hanem megvalósulás helyett a megvalósítás útját járta, mely nem volt más, mint az állandó megvalósulatlanosság.

A társadalmi igazságosság és egyenlőség iránti vágy, a dolgozó osztályok magasabbrendű embertípusként való kezelése, a kapitalizmus és a burzsoázia megvetése, oszthatatlan világ- és életszemléletre való törekvés, szektás türelmetlenség, a kulturális elittel szembeni gyanakvás és ellenséges viszony, kizárólagos evilágiság, a szellem és a szellemi értékek tagadása, a materializmus kvázi-teológiai jegyekkel történő felruházása a kommunizmus lényegét képző jellegzetes vonások.

Mindezen vonások az orosz forradalmi, sőt az egyszerű radikális értelmiséget is jellemezték. A bolsevizmustól távol maradó régi értelmiségnek (maradékának) magára kellene ismernie ellenfelei jellemvonásában. Tévhit, hogy a hatalom az elnyomás intézménye egy másik, tőlük idegen típustól ered, holott valójában ők maguk is hozzájárultak ezek kialakulásához. Ez az orosz értelmiség exodusának és győztes forradalom utáni alakváltásának paradoxona.

Egy részük kommunista lett, s alkata az új körülményekhez idomult, más részük pedig – önnön múltjáról megfeledkezve – elutasította a szocialista forradalmat. Már a háború kialakított egy új lelkialkatot, mely típus hajlamos volt arra, hogy háborús módszereket

alkalmazva szervezze meg az életet is, az erőszaktól sem visszariadva, hatalomvágytól fűtötten, s az erőt bálványozva.

Olyan egyetemes természetű jelenség ez, mely a kommunizmusban és a fasizmusban egyaránt felismerhető. Mindennek következményeként Oroszországban új antropológiai típus, új arckifejezés jelenik meg: ezeknek az embereknek még a fellépése, a gesztuskészlete is más, mint a régi értelmiség. Az új kommunista típusban az egykori igazságszeretetet és együttérzést kiszorította az erő és a hatalom mozzanata, s kialakult az újabb kegyetlenségeket szülő kegyetlenség. Ez az új lelki alkat módfelett kedvezőnek bizonyult Lenin tervének végrehajtásához: ez a típus képezte a kommunista párt szervezeti alapját, a forradalom "magját".

Hiába a Mérföldkövek, hiába a Mélységből, Oroszország egy új fejlődési pályára állt, melyben semmi szükség a régi értelmiségre és az ő "károgására", hisz épül már a "Szép, új világ!", ahol legfeljebb "fantom életet" élhet.

Sebestyén Stella

Felhasznált irodalom

1. Nyikolaj Bergyajev: Az orosz kommunizmus értelme és eredete (Századvég, 1989)
2. Az orosz forradalom démonai (IDEA RUSSICA - sorozat, Századvég, 1990)
3. Juhász Anikó: Nyikolaj Bergyajev (Kossuth, 1984)
4. Török Endre: Az orosz vallásbölcselet virágkora I-II. (Vigília, 1988)